

Отже, кафедра педагогіки музичної освіти та виконавського мистецтва є провідною випусковою кафедрою Мукачівського державного університету. Діяльність її спрямована на виховання високого рівня фахівців у галузі музичного мистецтва, дослідження нових напрямів музично-педагогічної думки, розробку авторських навчальних програм і курсів, впровадження у освітній процес інноваційних педагогічних систем, видання навчальних посібників та підручників, посилення науково-дослідної діяльності викладачів кафедри, налагодження міжвузівських контактів.

УДК 72.035

О. І. Кириченко

СПЕЦИФІКА ПРОВІНЦІЙНОГО СТИЛЮ АМПІР (НА ПРИКЛАДІ ЄЛИСАВЕТГРАДУ - ЦЕНТРА ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ)

В статтє рассматриваются особенности провинциального варианта стиля ампира на примере Елисаветграда – центра военных поселений южной части Украины в первой половине XIX века; выявляется специфика формирования художественного образа города с появлением ориентиров на стилевые признаки позднего классицизма.

Ключевые слова: ампира, провинциальный ампира, архитектурный ансамбль, комплекс военных строений.

The article identifies characteristics of the provincial version of the Empire style for example Elisavetgrad - the center of the military settlements southern Ukraine in the nineteenth century; reveals the specificity of formation of the artistic image of the city and features landmarks on the late classical style attributes.

Keywords: Empire, provincial Empire, architectural ensemble, complex of military buildings.

Підрунтям переродження класицизму на початку XIX століття в його пізню стадію, тобто ампір, було прославлення величі та військових перемог імператора Наполеона Бонапарта. З'явившись у Франції, ампір не набув широкого розповсюдження в Європі, хоча його специфічний войовничий і мужній характер проявився в художній культурі декількох країн. Російська імперія сприйняла і розвинула його формальні ознаки, додав йому романтичного відтінку. Дві гілки ампіру – французька і російська – відрізняються певними якостями. В російській та українській архітектурі ця пізня стадія класицизму є специфічною формою переходу до пошуків різноманітності стильових орієнтирів, що стануть притаманні еkleктиці [11, с.184]. Жодний стиль не з'являється на порожньому місці, між новими стадіями стильового формоутворення обов'язково є перехідний період, що виражений проявами змін до майбутніх новітніх стильових ознак. Саме таку роль виконує ампір, незважаючи на те, що в ньому зберігались риси універсальної художньої системи, яка притаманна класицизму. Проте між ними є суттєва різниця: за твердженням Є.І.Кириченко, класицизм XVIII століття прагнув до створення ідеальних організмів в ідеально організованому середовищі, тоді як ампір став перехідною стадією до створення розумно організованого ідеального середовища та стилістичних змін нового історичного періоду [8, с.11-12].

Притаманна ампіру регламентованість не сприяла виникненню місцевих національних шкіл, однак прийнято виділяти столичний і провінційний ампір. Столичний варіант ампіру – холодний, жорсткий, помпезний, пихатий, трохи театралізований; провінційний же – більш камерний і стриманий. У містах, подібних Єлисаветграду, який в період поширення ампіру формувався як центр військових поселень Російської імперії (на півдні української території), цей стиль орієнтувався, з одного боку, на зразки столичного, з іншого – був обмежений статусом міста. Виявлення впливу ампіру на провінційну архітектуру та особливостей містобудування Єлисаветграда в цей період є актуальним, тому що саме тоді

був заснований певний порядок розташування смислових просторових зон міста та започатковано використання стильових форм в міській архітектурі. Також саме з цього періоду формування архітектурного образу Єлисаветграда відповідає загальним європейським, російським та українським тенденціям.

Зазначимо, що архітектура українського і російського провінційного ампіру довгий час не вивчалась. У 1970-х роках деякі проблеми російського ампіру розглядаються Є.І.Кириченко [8], пізніше окремі його особливості, що проявлені в руслі класицизму, виявляються М.Нащокиної [11]. Ампір, який розвивався на російській і українській території, став предметом поглибленого розгляду відносно недавно. Різноманітним аспектам формування та еволюції російського ампіру присвячений збірник з серії антології російської архітектури [1], з позицій сучасного мистецтвознавства ампір в архітектурі та інших видах мистецтва аналізує А.Гайдамак [2], але автори цих видань приділяють увагу головним чином столичній культурі. Досліджень, присвячених провінційній гілці ампіру, не багато. Деякі проблеми з цього питання розглядають В.Овсійчук на прикладі архітектури Києва та Львова [12], Н.Мельник на прикладі Одеси, Миколаєва та Херсона [10], О.Єрошкіна на прикладі Харкова [4]. Архітектурний матеріал Єлисаветграда залишається малодослідженим. Тільки О.Кецько [7] спробувала осмислити етапи формування архітектурного образу міста, але в основному вона приділяє увагу проблемам містобудівництва. Отже, закриття цих прогалів вимагає виявлення характерних рис провінційного ампіру на прикладі Єлисаветграда в період його перебування центром військових поселень, та особливостей впливу стилю на створення міського простору в ХІХ столітті, що стало визначальним етапом у формуванні художнього образу міста.

Визначальним моментом в історії Єлисаветграда є надання поселенню військового статусу в 1829 році та, як наслідок, регулярне проведення військових оглядів. Регулярні корпусні збори і військові паради ошатним оформленням перетворювали міські вулиці і площі на святкові. Роки корпусних зборів були завжди сповнені великого смислу для міста, огляди військ проводились в присутності царської сім'ї й вищих чинів, офіцери розквартирувались в будинках єлисаветградців. Як підкреслює О.М.Пашутін, „збори військ бували звичайно в місяцях серпні й вересні, коли хліб був зібраний”, тоді на єлисаветградських полях „маневрувало кожен раз до ста тисяч солдатів” [5, с.83]. Це ставало грандіозною подією для губернської еліти, яка з'їжджалась сюди, а також городян, а саме місто „надовго перетворювалося у військовий табір з усіма його атрибутами” [5, с.84]. Ці події співпали з розвитком в місті стилю ампір та знайшли своє відображення в формуванні архітектурного образу міста.

Першою будівлею, що була створена в місті в стилі пізнього класицизму, була будівля міської думи. Її було зведено архітектором Верленом за проектом відомого петербурзького архітектора О.П.Брюллова, який з 1837 року вів велику роботу в столичному департаменті військових поселень, а саме там затверджувались проекти громадських та житлових будівель для провінційних міст військового призначення. Споруда представляла собою кам'яну двоповерхову будівлю з вежею (каланча), яка мала досить монументальний вигляд та була прикрасою симетричної, сповненої геометричних об'ємів композиції будівлі. Вікна другого поверху та вхідні двері будівлі були видовженими, закругленими догори, вікна першого поверху мали прямокутну форму. Фасад будівлі містив „кутове каміння”, що надавало будівлі певної виразності. Тут вже можна помітити різницю між класицизмом ХVІІІ століття та його пізньою фазою: якщо в класицизмі об'ємна форма і декор пов'язані пластично і не мають чітких меж, то в ампірі композиція будується, як правило, на сильному контрасті чистого поля поверхні стіни і вузьких орнаментальних поясів в строго відведених місцях, вони підкреслюють конструктивні членування форми.

У 1836 році „по переході у військове відомство будівельна частина міста перейшла в завідування будівельного комітету з устрою Єлисаветграда”, який знаходився в підпорядкуванні у міської думи під керівництвом думського голови. При комітеті працювали інженер і міський архітектор. Такі зміни означали перебування у повній залежності містобудування від військових [7]. Всі роботи з будівництва та благоустрою вулиць

узгоджувалися з військовою губернською владою згідно архівним документам [1]. Про що пізніше повідав у своїй книзі О.М.Пашутін, підкресливши визначну роль корпусного командира і начальника військових поселень в Новоросійському краї графа Д.Е.Остен-Сакена [див. 5].

Розвиток архітектури, який відбувався з початку та протягом усього XIX століття в українських містах, великою мірою був зумовлений розквітом будівельної техніки. Суттєвим фактором, який пояснює своєрідність існування класицизму в Україні, є з одного боку, її тогочасний статус провінції по відношенню до Російської імперії, а з другого – частиною своїх терен до Європи. Це стало причиною виникнення специфічних ознак та своєрідних інтерпретацій. Як вважає В.Овсійчук, тут склалися власні форми використання зразків ампіру, що зазнав своєрідних впливів українських будівельних традицій [12]. У різних українських містах працюють столичні архітектори, котрі демонстрували приклади втілення в простір ідеальних в конструктивному сенсі будівель. Серед тих, хто мав зв'язок з російською гілкою ампіру, петербурзький архітектор Дж.Кваренгі та його ученик А.Миленський, котрий працював у Києві, Тома де Томон і його ученик В.Беретті, який також привіз будівельний досвід у Київ із Санкт-Петербурга. Для розквіту будівництва в Єлисаветграді значну роль відіграла діяльність петербурзьких архітекторів на південних теренах України, зокрема в таких містах як Одеса, Херсон і Миколаїв. Усі ці міста разом з Єлисаветградом входили до складу Херсонської губернії. У Херсоні в свій час будував В.Стасов, у Миколаїві – І.Старов, в Одесі – Т. де Томон, Ф.К.Боффо, Г.І.Горічеллі, У.Козлов, Дж.Кваренгі. Першим петербуржцем, який прибув в Єлисаветград у жовтні 1849 року на посаду головного міського архітектора, був А.М.Достоевський, рідний брат великого російського письменника. Він виконував свої обов'язки до липня 1858 року (за його проектом у місті була вибудована церква Петра і Павла та декілька будинків) і значно сприяв формуванню нового образу міста, яке в ті часи, за його спогадами, не створювало приємного враження [див. 3]. Приїзд в Єлисаветград такої знакової постаті закріпив перевагу за столичною школою у формуванні архітектурного образу міста.

Виникненню міст тогочасної Херсонської губернії сприяв той факт, що їх утворенню передувало заснування фортець. Це мало вплив на загальний вигляд міського простору, адже „планувальні мережі кварталів для військових стали першими планувальними структурами на території майбутніх міст” [10]. Н.Мельник підкреслює, що, як правило, в подібних містах „застосовувались три основні схеми комплексів громадсько-житлової забудови – лінійна, компактна та схема “перетікаючих просторів” [10]. В цілому це забезпечувало відсутність монотонності планування території міст.

Державній політиці завжди потрібно візуальне втілення програмних ідей правлячого режиму. Як правило, воно здійснюється в архітектурних формах. У стилі ампір з його класицистичною строгістю та ідеологічною спрямованістю, що відповідало характеру військового адміністрування і мовби підкреслювало спадкоємний зв'язок з античністю, програмно закріплювалась парадигма міцної імперії [див. 9].

Військовий компонент вимагав чіткої регламентації будівництва в Єлисаветграді. З часів заснування фортечного поселення планувальна архітектурно-просторова композиція його центральної частини полягала у супідрядності головної вулиці В.Перспективної з площею та рядовою малоповерховою забудовою. Вулиця відіграла роль головної осі всієї композиції центру міста [7]. Панівне положення в місті стилю ампір в середині XIX століття перш за все посприяло упорядкуванню міського простору та створенню більш чіткої планувальної системи. Орієнтуючись на петербурзьку лінію ампіру, А.М.Достоевський прагнув до перетворення міського простору на більш масштабний та монументальний, але всі зміни мали скромний характер, без помпезності і столичної розкоші. Ампір вносить репрезентативний елемент в центральну частину міста, головним чином виокремлюючи найважливішу за змістом просторову зону – комплекс військових будівель за проектом одеського архітектора Шуміліна.

Тут було створено штаб, кінний манеж, триповерховий корпус „палацу” на випадок приїзду царствених осіб, який згодом займало Кавалерійське юнкерське училище, та ряд

інших за призначенням будівель. Центральний вхід до „палацу” був увінчаний чотирма чавунними стовпами, оздобленими мереживом. Такий ганок знаходився на підвищенні і слугував пероном для екіпажів, що під’їжджали до „палацу”. Завершення ансамблю Покровською церквою (арх. Андрєєв), котра була зведена через сквер від гарнізонних споруд і стала військовим храмом, вписало весь комплекс будівель в єдине культурне поле з цивільною інфраструктурою, але на правах архітектурної домінанти. Церква з’єднувалась однією віссю з манежем. Цікавим фактом є розміщення у двох кімнатах манежу (конюшні) воєнного оркестру. Над головним входом до будівлі знаходився медальйон у вигляді підкови з головою коня в центрі. Тією частиною комплексу, що об’єднала всі споруди і військове призначення території, став плац, розташований напроти „палацу”. Єдиний стиль архітектурного комплексу спонукав дослідників характеризувати його як „елісаветградський ампір” [7], що відрізняється простотою, монументальністю, прагненням дотримуватися деяких елементів так званого „фортеційного стилю” в оздобленні будинків і водночас неабиякою живописністю. Доповнює загальне враження від комплексу контрастне поєднання теракотових стін з білими деталями віконних обрамлень і карнизу, обабіч корпусів контрастує з будівлями зелень вулиць. Колір взагалі мав важливе значення в оздобленні будівель стилю ампір, він став більш яскравим і насиченим ніж у класицизмі минулого століття. Характерною ознакою колірної вирішення елісаветградських архітектурних творів військового комплексу є поєднання теракотового з білим, останній слугував для підкреслення елементів декору. Існує припущення, що ця особливість може бути зумовлена домінуванням певних кольорів в елементах військової форми кавалергардів.

Довгі часи в культурному житті міста тон задавало російське офіцерство. В Елісаветградському військовому окрузі служили поет А. Фет, А.С.Мусін-Пушкін, представники роду Раєвських, у 1867 році генерал-майором М.Ф.Федоровським у місті засновано безкоштовне ремісничо-грамотне училище, а інженер-полковник Г.В.Трамбіцький того ж року на власні кошти спорудив „Зимовий театр” замість міського, який згорів. Театр доповнив й остаточно завершив формування військового комплексу. Декор його фасадів, наявність балкону для військового оркестру та скульптур трьох муз на фронтоні пожвавили простір, а його популярність серед громадян і військових слугувала об’єднуючим ці верстви населення фактором.

Орієнтиром у плануванні та забудові Елісаветграда виступав Петербург. У розмежуванні кварталів і ділянок Петербурга Комісією Санкт-Петербурзького будівництва були розроблені певні правила, які згодом розповсюджувались на інші міста імперії, де завжди зберігалось правило єдиного фасаду (за композицією й висотою) не лише окремого кварталу чи вулиці, а й цілого міського ансамблю [7]. Кам’яні будівлі мали не більше двох поверхів, тому що найбільш високою будівлею в місті на той час міг бути тільки „палац”. Поряд з одноповерховими дерев’яними будинками вони вносили в архітектурний образ Елісаветграда багато нового. Створення ансамблю військових будівель та використання саме фасадного принципу забудови в центрі міста відобразилося на загальному оформленні фасадів.

Особливості оздоблення елісаветградських фасадів полягали не тільки у використанні більш строгих та лаконічних форм, але й вбирали в себе деякі місцеві традиції будівництва. На прикладі будівель військового комплексу, Будинку Благородного і Громадського зібрання, Земського реального училища, Земського чоловічого училища, Окружного суду та інших будівель, що виникали в Елісаветграді протягом 1850-х – 1870-х років, можна помітити чітке слідування канонам класицизму, що зберігалися в стилі ампір. Пластика фасадів збудована на нюансах з акцентами на окремих частинах. Фасадна композиція елісаветградських будівель підкреслено тектонічна, не прихована рясним декором і будується, як правило, на сильному контрасті чистого поля поверхні стіни і вікон або вузьких орнаментальних поясів в строго відведених місцях, які підкреслюють конструктивні членування форми. Модулем, що формує виразність горизонтального членування фасадів, виступають вікна характерної прямокутної форми або закруглені догори за типом арочного; в деяких випадках вони оформлені у парадне лаконічне обрамлення, що

інколи доповнювалось орнаментальними мотивами та легким класичним сандриком. Чергуванням прямокутних та криволінійних віконних прорізів на фасаді архітектори намагалися створити легкий контраст при відсутності багатого декору.

В офіційних будівлях архітектура елісаветградського ампіру пройнята деякою холодною суворістю. Для пожвавлення спокійної об'ємної композиції будівлі, що ґрунтується на стриманих геометричних формах, застосовувались різні прийоми: особливим чином пластику фасаду формують ризаліти (наприклад, у будівлі Земського реального училища); певної трансформації за панування класицизму зазнав звичний для класичної архітектури руст – кам'яні блоки на фасадах трансформувалися у „смуги”, розмежовані канавками, цей елемент залишився одним із найуживаніших елементів декору елісаветградських фасадів даного періоду. Досить типовим для провінційного ампіру є балкон з балясинами, що зустрічається в багатьох дворянських садибах. Наявність такого балкону в Будинку Благородного і Громадського зібрання свідчить про присутність в елісаветградському ампірі не тільки лінії військового спрямування. Класична кам'яна балюстрада балкону складається з коротких стовбурів з абакою, основи та поручнів і балясин. Оздоблення фасадів будівель центральної частини міста скульптурами героїв античної міфології красномовно свідчить про орієнтацію на античні ідеали гармонійності і краси. Найбільш показовою є статуя Аполлона в ніші Гранд-готелю поряд з Міською Думою. В оздобленні фасадів набувало популярності використання кованих деталей, які наділялись неабиякою символічністю, незважаючи на притаманну стилю ампір лаконічність. Єлісаветград мав багату кількість майстрів-ковалів, які виконували роботи не тільки для свого міста, але й для Одеси.

Новини торкнулись також житлового будівництва. Видання в 1809 і 1812 роках у Петербурзі альбомів „зразкових” проектів фасадів житлових будинків і поява закону про обов'язкове їх застосування поступово змінює вигляд двоповерхового житлового будинку – головні, а іноді і бічні фасади набувають ясно вираженого тричастинного поділу. Фасади будівель часто прикрашались ліпними елементами, які виготовлялись у місцевій майстерні. Здебільшого ліпнина набувала рис орнаментальних композицій, близьких до римських прототипів, але все це мало вигляд скромний і стриманий.

На жаль, імена багатьох архітекторів, які працювали в місті в ХІХ столітті, не відомі, але загальний образ, який вони створили, дозволяє розглядати елісаветградський ампір як художньо цілісне явище. Деякі елементи декору, притаманні ампіру разом з іншими прийомами, продовжували існувати в оздобленні елісаветградських будівель і використовувалися еkleктикою та модерном як спогади про військове минуле Єлісаветграда. Про них згадали також архітектори радянських часів, зокрема представники так званого „сталінського ампіру”.

Проаналізувавши специфіку забудови Єлісаветграда та оформлення будівель стилю ампір, можна зробити наступні висновки: основні тенденції та основні етапи розвитку архітектури й містобудування в місті – центрі військових поселень, збігаються із загальними тенденціями, які притаманні ампіру. У той же час архітектурні пам'ятники Єлісаветграда, збудовані в стилі ампір, мають деяку своєрідність, що обумовлено статусом міста, його місцем розташування далеко від основних архітектурних центрів і присутністю в міській архітектурі лінії петербурзького впливу.

Література

1. *Архитектура в истории русской культуры. Антология. Выпуск 5. Стиль ампира.* – М.: РОХОС, 2003. – 152 с.
2. *Гайдамак А. Русский ампира.* – М.: Трилистник, 2000. – 272 с.
3. *Достоевский А. Воспоминания.* – М.: Аграф, 1999. – 429 с.
4. *Єрошкіна О.О. Епоха класицизму: навч. посібник.* – Х.: ХНАМГ, 2011. – 187 с.
5. *Исторический очерк г. Елисаветграда. Сост. и издал А.Н.Пашутин.* – Елисаветград: Лито-типография бр. Шполянских, 1897. – 175 с.

6. **Кандаурова Т.Н.** Модели развития военных поселений в России в XIX веке: общее и особенное // Документ. Архив. История. Современность. Вып. 2. — Екатеринбург, 2002. — С. 99 – 116
7. **Кецко Е.Ю.** Историко-градостроительный анализ развития г.Кировограда // Электронный ресурс: <http://library.kr.ua/elib/ketsko/kirovohrad.html>
8. **Кириченко Ев. И.** Русская архитектура 1830—1910-х годов. — М.: Искусство, 1978. — 400 с.
9. **Кириченко Ел.** Репрезентация государственности и её отражение в историко-культурном пространстве Елисаветграда: середина XVIII – начало XX вв. // Образы и символы власти в русском искусстве: история и современность. Мат-лы междунар. научн. конф. 16 – 17 октября 2008 г. — Киров: Изд-во ВятГГУ, 2009. — с. 74 - 83
10. **Мельник Н.В.** Архітектура комплексів громадсько-житлової забудови міст Півдня України кінця XVIII – початку XX ст. Автореферат дисертації канд. мист-ва. — Львів, 2007. — 22 с.
11. **Нащокина М.** Античное наследие в архитектуре позднего русского классицизма // Русский классицизм второй половины XVIII – начала XIX века / под ред. Г.Г.Поспелова. — М.: Изобразительное искусство, 1994. — 336 с. — С. 184 – 193
12. **Овсійчук В.** Класицизм і романтизм в українському мистецтві. — К.: Дніпро, 2001. — 446 с.

УДК 78.03:78.071

О. С. Козачук

А. В. ЄДЛІЧКА ТА УКРАЇНСЬКА МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

Стаття посвячена пам'яті чеського музиканта А. В. Едлички, творческая деятельность которого на протяжении более четырех десятилетий была тесно связана с Украиной.

Ключевые слова: *А.В. Едличка, творческая деятельность, украинский фольклор,*

The article is dedicated to the memory A.V.Edlichki Czech musician whose creative work for more than four decades has been closely connected with Ukraine.

Keywords: *A. Edlichka, creative activity, Ukrainian folklore*

З Полтавщиною пов'язане життя і творчість багатьох видатних митців України. Це і бандурист дивовижного хисту Григорій Любисток (за указом імператриці Єлизавети йому, солістові Придворної капели, було присвоєно дворянський титул й полковницький чин), і легендарна співачка Маруся Чурай, і фольклористи Осип і Федір Бодянські, й засновник української класичної музики М. Лисенко...

Яскраву квітку у барвистий вінок української музичної культури додали брати Венцеслав і Алоїз Єдлички. Австрійські піддані, чехи за походженням, вони належать до українських композиторів долисенківського періоду. У творчості їх надихала любов до українського народу та його музичної культури.

Народилися брати Єдлички в місті Куклені (нині м. Градець-Кралове). Обидва навчалися у Празькій консерваторії. Старший, Венцеслав (1817 – 1880) – педагог, громадський діяч, композитор (автор струнного квартету за мотивами опери Дж. Мейсербера «Пророк») деякий час він жив у Петербурзі, а з 1844 року – в Україні.

У 1845 р. Венцеслав Єдличка навчав музиці дітей поміщика Аркадія Родзянка у його маєтку в с. Веселий Поділ на Хорольщині. Саме тут в липні відбулася його знаменна зустріч з Тарасом Григоровичем Шевченком. Цікаве припущення щодо знайомства Т. Шевченка з В. Єдличкою висловив видатний учений-шевченкознавець, професор П. Зайцев: «Можливо, що до Родзянків завело його бажання познайомитися з ... Єдличкою, що був особисто знайомий із Шафариком і Ганкою, знав історію Чехії й був для Шевченка єдиною особою, що могла